

of future psychologists, especially their personal transformations, which have a significant impact on the quality of the process of professional identification.

Key words: psychologist, professional training, professional qualities, professional orientation, educational motives, professional identification, I-concept.

УДК 159.923.2

А.І.СКРИПКА

DOI: https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi12.74

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО УЧАСНИКІВ БУЛІНГУ (НА ПРИКЛАДІ УЧНІВ ВІЙСЬКОВОГО ЛІЦЕЮ)

Наукове повідомлення висвітлює проблему дослідження ставлення підлітків до учасників булінгу.

У статті представлені результати теоретичного дослідження, проаналізовані існуючі зарубіжні та вітчизняні позиції щодо явища булінгу. З'ясовано та розглянуто особливості проблеми ставлення підлітків до учасників булінгу. Визначено роль та основні риси булінгу у житті підлітків та представлені результати дослідження відношення до булінгу підлітками на прикладі учнів військового ліцею ім. І.Богуна.

У статті запропоновані техніки щодо уникнення випадків булінгу та направлення підліткових здібностей на розвиток соціально-перцептивних особливостей з метою попередження випадків булінгу та насилля. Обґрунтовується необхідність психолого-педагогічної корекційної програми.

Ключові слова: булінг, підліток, цькування, насилля, агресія, конфлікт, ставлення до учасників булінгу, індивідуально-психологічні особливості підлітків-учасників булінгу, особливі умови навчання ліцеїстів.

Научное сообщение освещает проблему исследования отношения подростков к участникам буллинга. В статье представлены результаты теоретического исследования, проанализированы существующие зарубежные и отечественные позиции к явлению буллинга. Выяснено и рассмотрены особенности проблемы отношения подростков к участникам буллинга. Определена роль и основные черты буллинга в жизни подростков, также представлены результаты исследования отношения к буллингу подростками на примере учеников военного лицея им. И. Богунa.

В статье предложены техники по предотвращению случаев буллинга и направления подростковых способностей на развитие социально-перцептивных особенностей с целью предупреждения случаев буллинга и насилия. Обосновывается необходимость психолого-педагогической коррекционной программы.

Ключевые слова буллинг, подросток, травля, насилие, агрессия, конфликт, отношение к участникам буллинга, индивидуально-психологические особенности подростков участников буллинга, особые условия обучения лицеистов.

Постановка проблеми. Проблема цькування стає все більш актуальною у сучасному світі. Якщо раніше даній проблемі приділялась менша увага, то наразі це стає проблемою міжнародного масштабу з залученням соціологічних, психолого-педагогічних досліджень. Цькування періодично стає темою для ЗМІ та психологів, у зв'язку з випадками жорстокого прояву фізичних та психологічних травм. Насилля потребує найбільшої уваги, оскільки такі випадки визначають подальший розвиток підлітків і формують вже девіантну особистість. Хоча й сам підлітковий вік є за природою конфліктним, і участь підлітків у конфлікті є нормальним явищем, проблема булінгу відрізняється тим, що в ньому йдеться не про ситуативні протиріччя між двома сторонами, а в створенні, свідомо, довготривалого статусу вибору «жертви» та прагнення не змінювати цей статус. Явище булінгу знімає моральні кордони по відношенню до інших людей, і несе в собі соціально-небезпечний характер.

Україна займає місце в першій десятці країн Європи, де поширений феномен булінгу з-поміж 11-15-річних школярів за даними ВООЗ. За даними 2017 року 67% українських дітей або були жертвами, або кривдниками, або свідками булінгу. Чверть із них безпосередньо зазнали цькувань. 48% цих дітей нікому не розповіли про пережите, такі дані наводить ЮНІСЕФ [8]. Для запобігання булінгу потрібно підвищувати культуру населення. Проте, зараз не дуже велика увага приділяється моральному вихованню.

Для дослідження даного феномену існує ряд складностей, як теоретичних, так і практичних. У теоретичному плані поки ще не існує достатньої кількості літератури та досліджень, які пояснюють цей феномен, особливо у підлітковому віці. Оскільки це проблема не виключно вікова – вона носить характер соціальної детермінанти, тому що являє для суспільства небажану поведінку та вчинки у підростаючого покоління. За класичною теорією агресії, не існує чітких меж в поясненні феномену булінгу, навіть на рівні понять немає чіткого розуміння – що таке агресія, що таке конфлікт, хто така жертва та кривдник. У кожному теоретичному підході є своє бачення проблеми, і як правило рамки даного підходу дещо обмежені. Булінг складно визначити і виокремити від звичайних підліткових конфліктів в соціальному колі, тому існують труднощі й діагностичного характеру.

Виявлення впливу булінгу на формування соціального статусу особистості в групі дає більш щільно охарактеризувати «жертв» булінгу та «кривдників» в соціальній, педагогічній психології, психології особистості, що складає основу для створення відповідних корекційних програм та профілактики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика психології насильства являє собою велику область, інтенсивно розробляється в світовій психології останню чверть століття (Д. Левінсон, Дж. Кобрин, Д. Фінкелхор, Д. Іваніек, К. Брон, Р. Ленг, А. Міллер, С.М. Агоге, Besag V., Hazier R., Kwak K., Lee C., Olweus D., та ін.). У вітчизняній психологічній науці дана проблематика практичного не вивчалась (Е.Н. Волков, В.В. Денисов, Г.Н. Кіреєв, А.Б. Кірюхіна, В.А. Ситаров, Е. Т. Соколова, Є.І Цимбал та ін.). В освітньому середовищі на сучасному етапі проблема насильства звучить в роботах Л.С. Алексєєва, І.А. Баєва, Е.В. Бурмістрова, Е.Ф. Биковська, Т.Г. Волкова, Е.В. Гребьонкін, Н.О. Зінов'єва. У своїх публікаціях проблему булінгу розкривають також вітчизняні психологи Вишневська В.І., Кон І.С., Кутузова Д.А., Маланцева О., Стрельбицька А.А., Файнштейн Є.І. [7]. Досліджень цього явища недостатньо хоча б в таких дослідженнях, де б механізми жорстокості вивчались з позиції психологічних факторів та їх становлення в динаміці, з раннього віку.

Формулювання цілей статті. Наукове повідомлення присвячене аналізу особливостей ставлення підлітків до учасників булінгу на прикладі учнів військового ліцею. Воно передбачає розгляд існуючих зарубіжних теорій та та визначення ролі та головних рис булінгу у житті підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незвичність сприйняття терміну булінг для нас пов'язаний з такими поняттями, як насильство та агресія. Агресія (включає в себе поняття насильства, цькування) – переслідувати кого-небудь різними нападами, наклепами, знущатися з когось; третирування – виявляти зневагу до когось, поводитися безцеремонно. Ці поняття відображають характерні аспекти явища булінгу. Булінг – досить нове поняття в житті сучасного суспільства і є її психологічною проблемою. З повсякденного визначення дане слово перейшло в міжнародний термін і складає цілий ряд соціальних, психологічних, юридичних, педагогічних проблем, які потребують детального вивчення та аналізу.

Вперше термін «булінг» (з англ. 'bully' – хуліган, забіяка, грубіян, насильник; 'bullying' – цькування, залякування, третирування) з'явився на початку 70-х рр. XX ст. у Скандинавії, де група дослідників на чолі з Девідом Ольвеусом (Dan Olweus) вивчала явище насильства серед хлопчиків. З тих пір науковці з багатьох країн всебічно досліджують проблеми булінгу, країни високого рівня створюють міжнародні та державні антибулінгові програми. Д. Ольвеус визначає булінг як особливий вид насильства, коли одна людина (або група) фізично нападає або загрожує іншій людині (групі), останній з яких слабкіше і не може себе захистити ні фізично, ні морально [2, С. 159–165]. Проте досі немає чіткого наукового визначення цього терміну.

Підлітковий вік дуже особливий. Підліток проходить немалий шлях у власному розвитку – внутрішні конфлікти з собою та іншими, через зриви і сходження. Суспільство є ініціатором змін свідомості людини. Підліток потрапляє під залежність соціуму, прагне пізнати себе і відкрити, через постійні рефлексії, свою сутність.

Аналіз зарубіжних робіт, які присвячені проблемі булінгу в освітньому середовищі вказують на необхідність глибокого і систематичного вивчення даного феномена. Психотерапевт І. Бердишев зазначає булінг як насильство тривалого характеру, а значить і свідоме усвідомлення, яке не несе характер самозахисту [1, с. 3]. Для філософа і психолога І.М. Кона булінг є залякуванням, психологічним або фізичним терором, спрямованим на виклик страху у іншій та підпорядкування собі. Він вважає, що серед усього різнобіччя віктимно-насильницьких відносин потрібно виділяти ті, в яких відношення лише зовнішньо нагадують булінг [4]. Д.Ольвеусом в Бергені заснована Норвезька програма «Анти-Булінг». Вона успішно застосовується в Норвегії, де їй надано статус пріоритетної загальнонаціональної програми. Головна мета цієї програми – змінити «структуру можливостей і

нагород» булінгової поведінки, результатом чого є зменшення можливостей і нагород за булінг [3, с. 240-274].

Завдяки аналізу наукових робіт, можна визначити основні риси булінгу, а саме: довготривалість, систематичність, нерівність індивідуальних фізичних психологічних та соціальних переваг, які переважають у стосунках між жертвою та агресором, так агресор вищий та сильніший за його жертву, образа почуттів та емоційне приниження людини, що призводить її до відсторонення та виключення з групи, до якої вона належала. Так нам відомі суттєві ознаки булінгу. З огляду на дані ознаки, можна визначити підґрунтя булінгу. Ними є влада, лідерство, певний соціальний статус у групі, а також конкуренція. Це та соціальна поведінка, яка прийнятна у стійких групах, яка здатна залучати інших до участі. головною особливістю булінгу є те що це явище охоплює нерівність сторін, де переважаюча сторона, володіючи силою та владою призводить жертву в стан, в якому вона не здатна відстоювати себе та захищатись від негативного впливу. Це і є особливістю та відмінністю булінгу від звичайного підліткового конфлікту. Вказані характеристики дозволяють зрозуміти різницю між булінгом та випадковою сутичкою чи сваркою, які часто трапляються між людьми, особливо підлітками.

Саме в підлітковому віці діапазон полярних почуттів надзвичайно великий. У підлітка палкі почуття, часом ніщо не може зупинити його в прагненні до обраної мети: для нього не існує в цю мить ні моральних перепон, ні страху перед людьми і навіть перед лицем смерті. Однак рефлексії на себе і інших відкривають в підлітковому віці глибини своєї недосконалості – і підліток йде в стан психологічної кризи [6, с. 60-70]. Суспільство, в якому ростуть підлітки, має важливий вплив на їх розвиток, взаємини, пристосування і виникають проблеми. Очікування суспільства формують їх особистості, впливають на їх ролі, направляють їх майбутнє. Структура і функції суспільства або допомагають їм задовольняти свої потреби, або створюють нові проблеми, стимулюючи подальше напруження і фрустрацію. Оскільки підлітки – це соціальні істоти, які є частиною великої спільноти, необхідно зрозуміти цю соціальну групу і то, як вона на них впливає.

Основні причини конфліктів у підлітка – це внутрішньоособистісний конфлікт, міжособистісний конфлікт, конфлікт між особистістю і групою, груповий конфлікт та ін. Підлітки в випадках булінгу, керуючись копінг-стратегіями обирають такі механізми, як: психологічний захист, агресивне, емоційне реагування, рефлексія. Домінуючими формами насилля виступають психологічне, емоційне і фізичне насилля [5, с. 5-10]. Враховуючи індивідуально-психологічні особливості підлітків-учасників булінгу, то тут прослідковуються особливі умов навчання, в яких підлітки проводять більшу частину свого навчання. У військових навчальних закладах завжди існують чіткі правила виховання. Проте внутрішні сутички, які часто трапляються в групі, оцінюються лише певними покараннями дорослих. З огляду на це, в таких закладах навчання дуже часто обирають «головного» в групі, який відповідає за групу. Звісно є й ті, яких щось не влаштовує, які не хочуть підпорядковуватись «системі» та йдуть проти неї. Проте амбіційність підлітків в конфліктних ситуаціях виявляється у формі обвинувачень, агресії, домагань, що безумовно веде до вияву булінгу. Так, у хлопців розвиваються суперництво, підвищений рівень агресивності, самоствердження. Хлопці можуть вчиняти булінг за різними причинами. До однією з характерних причин відносять комплекс неповноцінності, який виникає внаслідок тяги до визнання, якщо дана ціль не виправдовується, то він може страждати низькою самооцінкою. Для агресивних підлітків самооцінка особливо характерна, коли виникають ситуації, коли потрібна чиясь допомога, вони егоцентричні та готові маніпулювати іншими заради своїх інтересів.

У ході дослідження відношення до булінгу серед ліцеїстів військового ліцею ім. І.Богуна було проведене опитування «Ситуація булінгу» Петросянц. В опитуванні взяло участь 60 осіб. Виявилось, що лише 40 % підлітків знають, що таке булінг. Свідками булінгу були більше 55 % ліцеїстів, 50% брали участь в булінгу іншої людини та більше 25% інколи піддавались булінгу. Ніхто не обирав відповідь «часто», оскільки такі підлітки, за припущеннями, могли боятись сказати правду та отримати за це «покарання» (див. табл. 1).

Для уникнення випадків булінгу та направлення підліткових здібностей на розвиток соціально-перцептивних особливостей з метою попередження випадків булінгу та насилля пропонуються методи, техніки у відповідності до основних критеріїв і показників:

1. *Розвиток фізичних і психічних якостей* – тестування рівня прояву фізичних якостей; статистичні медичні аналізи анкета «Відношення до ЗОЖ»; тести на схильність до шкідливих звичок.
2. *Сформованість інтелектуальної сфери* – дослідження пам'ять; об'єм та концентрація уваги; статистичні показники успішності у навчанні.

3. *Моральна вихованість* – опитувальник для визначення самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейн; педагогічне спостереження, експертна педагогічна оцінка, проєктивна методика «Будинок-Дерево-Людина»; методика Р.Жиля «Особливості характеру вашої дитини в родині».

4. *Розвиток творчості* – тест «Творча чи ти людина», складання персональної анкети, опитувальник Айзенка, методика «Діагностика загальних здібностей, ціннісних орієнтацій особистості».

5. *Задоволеність життєдіяльністю в групі* – методика Андрєєва «Задоволеність шкільним життям»; методика «Психологічний клімат в колективі»; анкета «Оцінка відносин підлітка з класом», визначення локус-контроля Роттера; діагностика копінг-стратегій Хайма.

Таблиця 1

Група	Як часто піддавались булінгу?			Були свідком булінгу в класі?		Брали участь в булінгу іншої людини?	
	Ніколи	Інколи	Часто	Так	Ні	Так	Ні
1	75%	25%	-	65%	35%	40%	60%
2	65%	35%	-	55%	45%	50%	50%
3	80%	20%	-	50%	50%	60%	40%

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз проблеми ставлення підлітків до учасників булінгу на прикладі учнів військового ліцею дає підставити розглядати це явище у відповідності з особливостями підлітків та умовами їх навчання. За отриманими даним, можна дійти висновку, що не всі підлітки знайомі з явищем булінгу, а половина з опитуваних брали участь у діях булінгу. Профілактичні та корекційні програми можуть допомогти перелаштувати поведінку, відношення підлітка до оточуючих та до самого себе. В особливих умовах навчання так програми та заходи є вкрай необхідними. Також доречним буде проведення експертної педагогічної оцінки, бесіди з вихователями груп для посилення взаємозв'язку в роботі педагогів, педагога-психолога з профілактики можливих конфліктних ситуацій на основі діагностики міжособистісних відносин. Дані, які будуть отримані в результаті наступних психологічних дослідженнях, можуть бути використані для створення програми забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища як для військових ліцеїв, так і для загальноосвітніх шкіл, а також при організації психологічного супроводу підлітків, учасників булінгу в освітньому середовищі, з опорою на їх психологічні особливості. Зважаючи на це, перспективою подальшого дослідження є розробка профілактичних заходів щодо уникнення випадків булінгу та направлення на розвиток соціально-перцептивних особливостей підлітків з метою попередження випадків булінгу та насилля взагалі.

Список використаних джерел

1. Бердышев И. Лекарство против ненависти / И. Бердышев, Е. Куценко // Первое сентября. – 2005. – № 18. – С. 3.
2. Глазман О. Л. Психологические особенности участников буллинга / О. Л. Глазман // Известия российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена. – СПб., 2009. – № 105. – С. 159–165.
3. Дэвид А. Лейн Школьная травля / Лейн А. Дэвид // Детская и подростковая психотерапия / под ред. : Лейн А. Дэвид, Э. Миллера. – СПб. : Питер, 2001. – С. 240–274.
4. Кон И. С. Что такое буллинг и как с ним бороться? [Электронный ресурс] / И. С. Кон // Сексология. Персональный сайт. – Режим доступа : <http://www.sexology.narod.ru/info178.html>.
5. Крюков Т. Л. Возрастные и кросскультурные различия в стратегиях совпадающего поведения / Т. Л. Крюков // Психологический журнал. – 2005. – Т. 26, № 2. – С. 5–10.
6. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество : учеб. для студентов / В. С. Мухина. – 4-е изд., стереотип. – М. : АCADEMIA, 1999. – С. 60–70.
7. Петросянц В. Р. Психологическая характеристика старшеклассников, участников буллинга в образовательной среде, и их жизнестойкость [Электронный ресурс] / В. Р. Петросянц. – 2011. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/psikhologicheskaykharakteristika-starsheklassnikov-uchastnikov-bullinga-v-obrasovatelnoi-s>.
8. Социальные детерминанты здоровья и благополучия подростков. Исследование «Поведение детей школьного возраста в отношении здоровья» : междунар. отчет по результатам

обследования 2009–2010 гг. / под ред. С. Currie и др. – Копенгаген : Европ. Регион. Бюро ВОЗ, 2012. – 253 с. – (Серия «Политика охраны здоровья детей и подростков», вып. № 6).

References

1. Berdyshev I. Lekarstvo protiv nenavists / I. Berdyshev, E. Kutsenko // Pervoe sentybyria. – 2005. – № 18. – S. 3.
2. Glazman O. L. Psikhologicheskiye osobennosti uchastnikov bullying / O. L. Glazman // Izvestia rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo univetsiteta imeni A. Herzena. – SPb., 2009. – № 105. – S. 159–165.
3. David A. Lane Schkolnaya travlya // Detskaya i podrostkovaya psikhoterapiya / pod red. : Lane A. David, A. Miller. – SPb. : Peter, 2001. – S. 240–274.
4. Kon I. S. Chto takoe bullying i kak s nim borot'sya? [Elektronnyy resurs] / I. S. Kon // Seksologiya. Personal site. – Rezhim dostupa : <http://www.sexology.narod.ru/info178.html>.
5. Kryukov T. L. Vozrastnye i krosskul'turnye razlichiya v strategiyach povedeniya / Psychol. zhurnal. – 2005 – Vol. 26, № 2. – S. 5–10.
6. Mukhina V. C. Vozroznaya psikhologiya: fenomenologiya razvitiya, detstvo, otrochestvo : ucheb. dlya studentov / V. C. Mukhina. – 4th izd., stereotyp. – M. : ACADEMIA, 1999. – S. 60–70.
7. Petrosyants V. R. Psikhologicheskaya kharakteristika starsheklassnikov, uchastnikov bullyinga v obrazovatel'noy srede, i ikh zhiznestoykost' [Elektronnyy resurs] / V. R. Petrosyants. – Rezhim dostupa : <http://www.dissercat.com/psikhologicheskaykharakteristika-starsheklassnikov-uchastnikov-bullyinga-v-obrasovatelnoi-s>.
8. Sotsialnye determinant zdorovya i blagopoluchiya podrostkov. Issledovaniya «Povedeniya detey schkol'nogo vosrasta v odnoschenii zdorovya» : mezhdunar. otchet po rezultatam obsledovaniya 2009–2010 / ed. С. Currie et al. – Copenhagen : Europ. Region. Bureau of WHO, 2012. – 253 s. – (Serya «Politika ochrany zdorovya detey i podrostkov», Issue No. 6).

Skrypka A.I. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF THE STUDY ATTITUDE OF ADOLESCENTS TO THE PARTICIPANTS BULLYING (ON THE EXAMPLE OF STUDENTS OF THE MILITARY LYCEUM)

The scientific report covers the problem of studying the attitude of adolescents to the participants of bullying. The article presents the results of theoretical and methodological research, analyzes the existing foreign and domestic positions on the phenomenon of bullying and violence in general. The features of the problem of the attitude of adolescents to the participants of bullying are identified and considered. The main causes of conflict in adolescents are revealed. The role and basic properties and individual psychological characteristics of adolescents in the lives of adolescents, as well as the results of a study of the attitude of adolescents to bullying on the example of students of Military Secondary School of Ivan Bohun are defined.

The value of this research was determined. In the special conditions of teaching students such programs and activities are necessary. The article proposes techniques, techniques to prevent incidents of bullying and to direct the abilities of adolescents to develop social perceptual features for preventing incidents of bullying and violence. The necessity of psychological-pedagogical correctional and preventive programs is grounded, as well as expert evaluation of teachers, conversations with teachers of groups to strengthen the relationship in the work of teachers, psychologists on the prevention of possible conflict situations based on the diagnosis of interpersonal relations. The results of the following psychological studies can be used to create programs to ensure the psychological safety of the educational environment for military schools, and for basic schools.

Key words: bullying, adolescent, harassment, violence, aggression, conflict, attitude to the participants bullying, individual psychological features of adolescents to the participants bullying, special conditions for studying lyceum students.

УДК 159.922.6+373.31

О. С. СОЗОНЮК

DOI: https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi12.75

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Стаття присвячена аналізу структурно-функціональної моделі розвитку психологічної культури вчителя початкової школи – феномену, що в сучасній психологічній науці визначають як важливий фактор у вихованні високоморальної підростаючої особистості. Структурно-
Випуск 12, 2019. Збірник наукових праць РДГУ